

PETRE I. ROMAN, ANN DODD-OPRIȚESCU, PÁL JÁNOS, *Beiträge zur Problematik der schnurverzierten Keramik Südosteuropas*, Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Internationale Interakademische Kommission für die Erforschung der Vorgeschichte des Balkans, Monographien, Bd. IV. Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 1993, 270 p., 18 fig., 165 pl. și 4 pl. suplimentare.

În Editura de renume mondială Philipp von Zabern din Mainz a apărut recent, în condiții grafice excelente, volumul redactat de Petre I. Roman, în colaborare cu Ann Dodd-Oprițescu și Pál János, precum și cu Ioan Emödi, Gheorghe Lazarovici și Simion Gavrilă, conținând contribuții la problematica ceramicii decorată cu șnur din sud-estul Europei. Volumul acesta, editat de prof. dr. Harald Hauptmann, directorul Institutului de pre- și protoistorie al Universității din Heidelberg și având ca redactor pe prof. dr. Schrickel Waldtraut de la același Institut, este o a treia monografie publicată de Comisia Internațională Interacademică pentru Preistoria Balcanilor din cadrul Academiei de Științe și Litere din Heidelberg, care a finanțat tipărirea lui.

Conținutul volumului, judicios întocmit, corespunde, prin contribuțiile aduse, titlului din pagina de gardă și nu acelaia de pe copertă, respectiv *Schnurverzierte Keramik Südosteuropas*, care ar fi impus un alt plan de abordare a problemei, mai greu de realizat, fără de studii pregătitoare pentru diferitele zone ale spațiului sud-est european. În acest fel descoperirile de la Leliceri-Muntele cu Piatră (jud. Harghita), ocupând cea mai mare întindere în lucrare, în comparație cu alte descoperiri, își găsesc locul în partea a doua și nu la început, împreună cu altele, pe zone, dacă titlul lucrării ar fi fost cel de pe copertă.

Pentru realizarea unei lucrări de asemenea amploare a fost necesară o documentare bogată în Grecia, Bulgaria, Ungaria, fosta Iugoslavie, Slovacia și România, efectuată de P. I. Roman prin numeroase călătorii de studii, finanțate cu precădere de Fundația Humboldt și Filiala din Atena a Institutului Arheologic German. Cu prilejul acestor deplasări s-a efectuat de autor și cea mai mare parte a ilustrației din acest volum.

Manuscrisul lucrării, conținând patru părți, a fost încheiat în 1984, adăugându-se apoi în partea a treia cele mai noi descoperiri de ceramică ornamentată cu impresiuni de șnur din România.

Cum este și normal, lucrarea începe cu un istoric succint al cercetărilor cu privire la această specie ceramică din sud-estul Europei, luându-se poziție critică față de unele teze exprimate în acest domeniu. În acest context, autorul, încă din prefață, scoate în evidență colaborarea sa fructuoasă cu Muzeul din Miercurea Ciuc, precum și îndemnul din partea prof. dr. H. Behrens din Halle. De asemenea, a ținut să deosebească, încă de la început, cele trei categorii de decor cu impresiuni de șnur, respectiv șnur înfășurat (*Wickelschnur*), răsucit (*gedrehte Schnur*) și fals (*falsche, unrechte Schnur*), la care adaugă ceramica încrustată cu alb în impresiuni de șnur (*inkrustierte Keramik auf Schnureindrücken*), categorii menționate curent în această lucrare.

Totodată, în legătură cu cronologia și periodizarea acestei specii ceramice din sud-estul Europei, autorul a deosebit patru perioade. Prima dintre acestea, corespunzătoare în general cu etapa de sfârșit a Eneoliticului, se încheie odată cu sfârșitul civilizațiilor Cucuteni și Cernavoda I. În cea de a doua, corespunzătoare perioadei de tranziție de la Eneolitic la epoca bronzului și căreia îi aparțin civilizațiile Cernavoda III și II, amforele sferice și Rachmani-faza târzie, a avut loc trecerea de la Helladicul timpuriu I la Helladicul timpuriu II, evoluția ei încheindu-se în același timp cu apariția Thessalianului timpuriu II, sfârșitul Troiei I și răspândirea spre sud a civilizației Cernavoda II. La rândul ei, în cea de a treia perioadă, considerată „clasică”, corespunzătoare civilizațiilor Helladicul timpuriu II, Thessalianului timpuriu I, Coțofeni, Baden, Kostolac, Vučedol, Ezerö, Ezerovo, Dikili-Tash, Sitagroi Va-Vb, Glina (fazele 1-3), Schneckenberg A-B; Leliceri ș.a.; apar noi grupe etno-culturale cu caracteristici ale Bronzului timpuriu. În fine, perioada

a patra, finală, corespunzătoare orizonturilor Glina-târzie (faza Ostrovu Corbului), Bela Crkva, Ezero I-III și Helladicul timpuriu III, este urmată, la granița dintre perioadele timpurie și mijlocie ale epocii bronzului din sud-estul Europei, de elemente considerate epi-șnurceramice.

În continuare, în această primă parte a lucrării sunt discutate unele aspecte în legătură cu problematica ceramicii ornamentată cu șnur din cele patru perioade. Astfel, în ceea ce privește prima perioadă, se discută de A. Dodd-Oprîșescu particularitățile decorului cu șnur din civilizația Cucuteni, în raport cu ceramica de tip Cucuteni C, precum și din civilizația Cemavoda I, neexcluzându-se posibilitatea ca cele mai vechi dovezi de ceramică decorată cu șnur să aparțină acestei din urmă civilizații. La rândul lui, P. Roman se ocupă de particularitățile speciei din ariile de răspândire ale civilizațiilor Ariușd, Sălcuța, Bodrogkeresztúr, Suplec-Bakamogumno și Lasinja-Vaiska. Relativ la civilizația Ariușd, avem de observat că rămâne să fie confirmată sau infirmată, prin descoperirile ulterioare, opinia autorului, potrivit căreia această civilizație ar fi durat cel mult până la începutul fazei Cucuteni A-B și că ceramica de tip Cucuteni C (cu fals șnur) și pictată de tip Cucuteni B s-ar explica prin prezența unor așezări independente sau prin infiltrații într-un mediu post-Bodrogkeresztúr, respectiv de tip Herculană-Cheile Turzii. În această privință amintim că, pe lângă elementele de tip Cucuteni A-B, semnalate mai de mult la Ariușd, prin noile săpături de la Ariușd și Malnaș-Băi și a cercetărilor efectuate și în alte localități din aria de răspândire a civilizației Ariușd din sud-estul Transilvaniei s-a identificat de E. Zaharia, Z. Székely, A. László ș.a., în afară de ceramica din faza Cucuteni A₃, și o alta tipică fazelor Cucuteni A₂, A-B, B și Petrești, precum și de tip Cucuteni C, prin care se poate deduce evoluția ceramicii de tip Ariușd în raport cu aceea a civilizațiilor Cucuteni și Petrești.

În perioada a doua a ceramicii decorată cu șnur, mijlocie, pătrunderea, după autor, a unor noi grupe etno-culturale a contribuit pe de o parte la încetarea evoluției complexului Cucuteni-Tripolie, iar pe de alta a provocat parțial dislocarea populației Cemavoda I. În cadrul acestei perioade sunt discutate unele probleme ale speciei din complexul Horodiștea-Erbiceni, grupul Foltești și civilizațiile amforelor sferice și Cemavoda II și III, autorul exprimându-și punctele sale de vedere, care nu coincid întotdeauna cu ale autorilor săpăturilor de la Erbiceni și Foltești. Astfel, autorul comparând speciile ceramice cu șnur, pictată și cu brâu în relief din așezarea de la Horodiștea cu acelea din așezarea de la Târpești, numai cu brâu în relief, nu poate admite că toate aceste specii ceramice datează din același timp în așezările de la Erbiceni și Foltești. De asemenea, în ceea ce privește grupul Foltești, autorul nu este de acord cu existența unui singur nivel de locuire, constatată prin reluarea săpăturilor de la Foltești, după ce inițial fuseseră sesizate două asemenea nivele, invocând în sprijinul existenței a trei faze succesive, respectiv Foltești I, II și III, atât gropile care întretaie sau suprapun alte gropi ori sunt adâncite în locuințe, cât și cele patru mari specii ceramice cu forme și decoruri proprii, cu analogii în ceramica civilizațiilor Usatovo și Horodiștea-Erbiceni, Cemavoda II, Ezero și Ezerovo și a amforelor sferice și care nu s-au întâlnit împreună în complexe închise în așezarea de la Foltești. După părerea noastră, pentru confirmarea celor trei faze, respectiv Foltești I, II și III, postulate deocamdată mai mult tipologic decât stratigrafic, sunt necesare noi săpături în așezarea de la Foltești. În ceea ce privește civilizația Cemavoda III, care, după autor, reprezintă o sinteză a civilizației Cemavoda I cu elemente locale, este, cel puțin în parte mai veche decât așezarea Ezero. În fine, în concluziile privitoare la perioada mijlocie a ceramicii decorată cu șnur, se susține de autor, în mod sugestiv, printre altele, că stilul Gorodsk-Usatovo s-a format în zonele periferice și parțial în afara complexului Cucuteni-Tripolie, de unde a pătruns în spațiul civilizației Cucuteni, în urma presiunii civilizației amforelor sferice și a purtătorilor civilizației mormintelor tumulare nord-pontice, punând capăt acolo civilizațiilor Cucuteni și Cemavoda I.

În ceea ce privește perioada a treia („clasică” sau târzie) a acestei specii, după autor, îi aparțin cercurile de civilizație balcanică și est-central european, vest-pontic, central românesc, est-carpatic, Ezero și din Grecia (Macedonia și Thessalia), care cuprind mai „multe complexe, civilizații și grupuri” cu ceramică decorată cu șnurul.

Astfel, cercul de civilizație balcanic și est-central-european este ilustrat prin grupele Orlea-Sadovec, care nu este exclus să reprezinte, după autor, o fază în evoluția grupului Celei, în legătură – acesta din urmă – cu civilizațiile Ezero, Cemavoda III târzie și Coțofeni, precum și prin civilizațiile Coțofeni (fazele II și III), Baden și complexul Kostolac și Vučedol, întrepătrunderea dintre cele trei civilizații, respectiv Coțofeni, Kostolac și Vučedol, în zona Porților de Fier, putând lămuri, după opinia sa, originea ceramicii decorată cu șnur din estul Europei centrale, zonă care cultural a fost puternic influențată de civilizațiile Kostolac și Vučedol.

Cercului vest-pontic, constituit, după autor, pe baza civilizației Cemavoda II și a elementului vest-anatolian, îi aparțin așezarea culturii Ezerovo cu ceramică de tip sau de tradiție Cemavoda IIB, precum și mai multe morminte, așezări și descoperiri izolate. În legătură cu aceste din urmă descoperiri, autorul revine asupra așezării de la Foltești, considerând că cele mai multe fragmente ceramice cu șnur de aici aparțin celei mai vechi locuiri, de caracter Usatovo, plasându-se la începutul perioadei mijlocii a acestei categorii, iar ceramica cu brâu în relief și unele forme de vase ilustrează o fază finală din această așezare.

La rândul său, cercul cultural din centrul României, datat de autor între sfârșitul fazei Coțofeni I și începutul civilizației Monteoru, este atestat prin civilizațiile Glina, cu ceramică cu șnur, numai excepțional Zăbala, probabil mai veche decât Schneckenberg A, fiind foarte posibil în legătură cu grupul Jigodin, căruia îi aparține majoritatea ceramicii decorată cu șnur din sud-estul Europei. La acestea se adaugă, după autor, mormintele de la Brăduț și Ereteghin (jud. Covasna), ultimul nefiind exclus să dateze dintr-o perioadă post-Schneckenberg B, precum și specia cu șnur din bazinul Onești (jud. Bacău). În legătură cu aceasta din urmă, sunt menționate descoperirile de șnurceramică din așezarea de la Bogdănești, care, după autor, este mult mai tânără decât așezarea de la Foltești și mai veche decât așezarea Monteoru.

În încheierea capitolului privind perioada târzie a ceramicii decorată cu șnur este discutat cercul cultural de la est de Carpați, revenindu-se la descoperirile de la Foltești, cu precizie una că primul nivel este de caracter Usatovo, al doilea este amestecat cu Cemavoda II și al treilea, cu analogii la Dolhești, ar trebui denumit Foltești III-Dolhești. În acest context, autorul introduce la începutul cercului cultural de la est de Carpați descoperirile de la Târpești, Izvoare, Rădășeni, Dolhești și Frumușca, fără ceramică pictată sau cu decor cu șnur, dintre care, acelea de la Târpești, după S. Marinescu-Bîlcu, aparțin unei faze datate puțin înainte de civilizația Glina-Schneckenberg. În această privință, după autor, întrucât la Erbiceni nu a fost identificat un nivel de tip Târpești, datarea, spre deosebire de M. Dinu, nu ar trebui să depășească limita inferioară a civilizației Schneckenberg. De asemenea, din lipsă de dovezi concludente, nu se poate susține, în stadiul actual al cercetărilor, după opinia autorului, existența unei civilizații din Bronzul timpuriu la est de Carpați, din care să se fi născut civilizațiile Coștișă și Monteoru.

O atenție deosebită a fost acordată de autor, în continuare, cercului cultural de tip Ezero din Bronzul timpuriu, în care au fost încorporate și elemente Cemavoda II, cunoscut prin descoperirile de la sud de Balcani, datând de la sfârșitul civilizațiilor Cemavoda III și II până la nivelul Monteoru IC, de la Sărata Monteoru, fiind considerat contemporan cu grupul Orlea-Sadovec și civilizațiile Coțofeni, Glina, Schneckenberg, Baden, Kostolac și Vučedol. Cu acest prilej s-a scos în evidență de autor faptul că descoperirile din Bronzul timpuriu la sud de Balcani au obținut un nou punct de sprijin cronologic prin descoperirile de la Odaia Turcului din centrul Munteniei, în care s-a semnalat un strat cu analogii în orizonturile superioare de la Ezero (II-I și III ?). În acest context, orizontul

Odaia Turcului-Monteoru IC₄ este considerat de autor ca un *terminus ante quem* pentru civilizația Ezero. Discutând, în continuare, problema raporturilor cronologice dintre cele trei civilizații de la Cernavoda (în special Cernavoda III) cu Troia, autorul rămâne la convingerea sa, potrivit căreia civilizația Ezero nu a putut începe mai curând decât cel mai timpuriu Troia I. Produsele troiene, devenite mai numeroase în perioada mijlocie Ezero, nu sunt considerate de autor ca importuri, ci ca produse locale.

În fine, o ultimă problemă dezbătută în legătură cu perioada târzie este aceea a ceramicii ornamentată cu șnur din Grecia, respectiv din cercurile culturale din Macedonia și Thessalia. În ceea ce privește Macedonia, este avută în vedere categoria ceramică din depunerile de la Dikili Tash și Sitagroi III, IV și Va, corespunzătoare Eneolitului și Bronzului vechi I și II. După părerea autorului Sitagroi IV și Dikili Tash din Bronzul timpuriu I, care preced în întregime sau în mare parte începutul așezării de la Ezero, au analogii în orizonturile pre-Coțofeni, Cernavoda I târziu, Sălcuța IV până în Cernavoda III. De fapt, după opinia sa, așezările din Bronzul timpuriu I de la Dikili Tash și Sitagroi, apărute în o perioadă care corespunde sfârșitului civilizației Cernavoda I și fazei Renie de la Dunărea de Jos, s-au dezvoltat paralel cu aspectele tipului Cernavoda III-Boleráz. Pentru detalii în legătură cu desoperirile de la Sitagroi, care să lămurască eventual anumite probleme puse în discuție de autor, ar fi fost utilă, după părerea noastră, consultarea volumului *Excavations at Sitagroi. A prehistoric Village in Northeast Greece*, I, publicat în 1986 la Los Angeles de C. Renfrew, M. Gimbutas și E. S. Elster, făcându-se completările de rigoare a manuscrisului încheiat în 1984, a cărui a treia parte a fost totuși completată cu literatură până în 1989. În ceea ce privește ceramica decorată cu șnur din Thessalia, după autor, descoperirile din etapa mai veche de la Pevkakia Magula se sincronizează cu orizonturile IX-VIII de la Ezero, iar cele mai noi, cu analogii în orizontul Schneckenberg B-Jigodin, se pot paraleliza cu perioada Mihalică a civilizației Ezero.

Perioada a patra, finală, considerată de autor ca perioadă a decadentei și a dispariției șnurceramicii, corespunde, după opinia sa, cu înctarea civilizațiilor Coțofeni, Kostolac și Vučedol și probabil Jigodin, Ezero și Ezerovo, în locul cărora se extinde spre vest civilizația Glina-Schneckenberg și apar grupele înrudite Belotic-Bela Crkva, Makó și Vinkovci-Somogyvár. Ceramica decorată cu șnur din această perioadă se întâlnește în câteva morminte tumulare sau plane, cu și fără ocră, din Moldova (Glăvăneștii Vechi), Muntenia (Gurbănești, Ploiești-Triaj) și Dobrogea (Hârșova), precum și în unele așezări din Bulgaria (Ezero III-I) și Grecia centrală (Eutresis, Agia Marina și Lerna) din Helladicul timpuriu III.

Partea întâia a acestei lucrări se încheie cu șase excursuri, în care se aduc precizuni pentru unele probleme discutate. Astfel, în primul excurs, întocmit de A. Dodd-Oprîțescu, relativ la poziția culturală și cronologică a civilizației Sredny-Stog, autoarea, discutând încadrările cronologice ale lui I. D. Teleghin, N. V. Danilenko și T. G. Movša, ajunge la concluzia că această civilizație aparține fazei Tripolie BI și nu BI-BII și că precede descoperirile *Iamna* din Ucraina. În ceea ce privește faza a doua a acestei civilizații (Sredny Stog II), autoarea a menționat legăturile cu nordul Caucazului, scoase în evidență de I. D. Teleghin, potrivit cărora această fază precede direct civilizația Maikop, putând fi în oarecare măsură sincronă și cu începutul acestei civilizații.

În excursul al doilea, întocmit de aceeași autoare, se discută fazele civilizației Nipru-Donet, stabilite de I. D. Teleghin, ai cărui purtători sunt vecinii estici și nordici ai grupului Tripolie BI-CI (= Cucuteni A-B - BI), considerându-se posibilă sincronizarea fazei IIc a civilizației Nipru-Donet, din clasificarea lui I. D. Teleghin, cu faza BI a civilizației Tripolie.

În excursurile următoare, redactate de autor (P. Roman), se aduc precizuni relativ la alte probleme. Astfel, în excursul al treilea se expun unele considerații de ordin cultural și cronologic relativ la

mormintele de la Verbița din sud-vestul Olteniei, iar în excursul al patrulea cu privire la așezarea Glina III de la Ostrovu Corbului, care suprapune un strat Coțofeni, cu elemente de tip Vučedol și Kostolac, și este suprapusă de un nivel Verbicioara. În legătură cu civilizația Glina III, autorul deosebește patru mari faze ale acestei civilizații, respectiv de început, clasică (Braneț); „Govora-„Runcu” și Ostrovu Corbului, ultima sincronă cu grupurile Makó, Nyirseg și Vinkovci-Somogyvár.

În excursul al cincilea, autorul ocupându-se de datarea șnurceramicii din Boemia și Polonia Mică, menționează că, după J. Machnik, faza a doua a șnurceramicii (Lubaczków) din Polonia Mică se sincronizează cu începutul celei de a treia faze a șnurceramicii din Boemia din clasificarea lui M. Buchvaldek, precum și cu grupul Košilowce de pe Nistrul Superior, ceea ce după P. Roman, este imposibil, întrucât s-ar putea admite contemporaneitatea ceramicii pictate Cucuteni sau de tradiție Cucuteni cu Schneckenberg B.

În fine, în ultimul excurs, al șaselea, discutându-se cea mai nouă fază a civilizației Tripolie și relațiile dintre civilizația Cucuteni și „faza” Gorodsk-Usatovo, se menționează opiniile lui V. Dumitrescu, A. Nițu și G. V. Zbenović relativ la această problemă, autorul fiind înclinat să admită teza potrivit căreia stilul ceramicii pictate din grupul Gorodsk-Usatovo s-a născut din acela al fazei Cucuteni B, mai ales în zonele de limită nordică ale ariei civilizației Tripolie, sub influența stilului expresionist al etapei Cucuteni B2, din clasificarea lui A. Nițu. De altfel, autorul menționează că și V. Dumitrescu admitea că în zona de nord-est se poate vorbi de o continuitate între ultima etapă a complexului Cucuteni-Tripolie și grupul Gorodsk.

În partea a doua a lucrării ponderea o are stațiunea de înălțime cu ceramică decorată cu șnur din Bronzul timpuriu de la Lelicele-Muntele cu Piatră (jud. Harghita), în apropiere de orașul Miercurea Ciuc, cercetată prin sondeaje și săpături de Z. Székely (1956), P. János și C. Horvath (1969), C. Horvath (1971) și P. Roman și P. János (1973-1977). În cuprinsul așezării, în afară de urme sporadice aparținând civilizațiilor Coțofeni și Wietenberg, predomină resturile de locuire din Bronzul timpuriu și perioada geto-dacică, din ultima datând și fortificarea ei cu un zid de piatră.

Locuirea din Bronzul timpuriu este atestată prin trei locuințe, de formă neprecizată și cu inventar bogat, constituit din obiecte din piatră, silex și lut, forme de turnat din lut cu nisip, puternic arse, pentru unelte și arme, precum și îndeosebi din ceramică, ilustrată prin patru mari specii, după calitatea pasteii și degresanți, cărora le aparțin o mare varietate de forme și decoruri, acestea din urmă constituite din impresiuni de șnur, de obicei răsucit și excepțional fals, creștături și aplicații în relief (brăuri, proeminente și lentile). Prin comparație cu alte descoperiri din aceeași vreme, îndeosebi din bazinele mijlociu și inferior ale Ciucului, aparținând civilizației Jigodin, cu așezări de înălțime în locuri strategice, autorul scoate în evidență nivelul ridicat al ceramicii acestei civilizații, pe care o consideră ca una din cele mai expresive ale ceramicii decorată cu șnur din Europa, cu paralele numai în descoperirile de la Ezero, al doilea mare centru sud-est-european al șnurceramicii. În același timp, autorul analizând raportul dintre grupul Jigodin și civilizația Schneckenberg, consideră că, în afară de asemănări (tipul de așezări pe înălțimi, unelte, arme și forme de turnat), sunt și deosebirii, în special în domeniul ceramicii, care nu permit să se stabilească o egalitate între noțiunile de Jigodin și Schneckenberg. De asemenea și în ceea ce privește grupul Jigodin și ceramica cu impresiuni șnurate de la Bogdănești din bazinul Onești, considerată inițial de M. Florescu și autor ca aparținând fazei Monteoru IC₃, acesta din urmă, ulterior, având în vedere că formele de vase și decorul de la Bogdănești sunt de tip Jigodin, este de părere că aparține unui orizont mai vechi decât Monteoru IC₃, fiind puțin probabilă păstrarea unor tradiții până în această etapă. În acest context, autorul consideră că așezarea de la Lelicele-Muntele, cu piatră este contemporană cu Schneckenberg B și mai veche decât Monteoru

IC, neexcluzând posibilitatea, pe baza analogiilor cu decorul ceramicii așezării Glina de la Govora Sat-Runcuri, sincronizării grupului Jigodin cu o anumită fază a civilizației Glina.

În partea a treia a lucrării sunt incluse cele mai noi descoperiri de ceramică decorată cu șnur din Crișana, Transilvania și Dobrogea, prezentate global de autor în introducere și, în continuare, separat, de către I. Emödi, Gh. Lazarovici și S. Gavrilă. După opinia autorului descoperirile de șnurceramică din peșterile de la Igrîța și Izbândiș, respectiv de pe teritoriile comunelor Aștileu și Șuncuiuș (jud. Bihor), pot fi încadrate în Coțofeni III și începuturile grupului Jigodin, iar după I. Emödi într-o etapă, încă necunoscută, care precede grupul Jigodin. Cele de la Tureni par să fie, după autor, ceva mai târzii, din Coțofeni III târziu sau după Gh. Lazarovici între Coțofeni IIIb și Wietenberg clasic II/III și III; iar acelea din mormântul tumular de la Independența (jud. Tulcea) aparțin perioadei finale a civilizației Glina, în care a avut loc, după P. Roman, răspândirea sudică a comunităților variantei Bugeac a civilizației *Iamna*, care a provocat deplasarea spre vest, peste regiunile civilizației Coțofeni, a civilizațiilor Glina și Schneckenberg.

În încheiere, după ce se scot în evidență caracteristicile ceramicii ornamentată cu șnur din cele patru perioade din sud-estul Europei,

de la prima apariție, corespunzătoare civilizațiilor Cemavoda I și Cucuteni A-B, până la dispariția ei în plină epocă a Bronzului, se subliniază de autor că decorul cu șnur și ceramica încrustată în impresiunile de șnur din sud-estul Europei se remarcă prin o evoluție proprie, neputând fi pusă în legătură genetică cu civilizații și grupe din centrul și nordul Europei, întrucât acestea din urmă sunt mai noi decât aspectele ceramicii decorată cu șnur din sud-estul Europei. Totodată se menționează de autor, că numai la sfârșitul perioadei a treia (clasică) au existat contacte între cele două complexe cu ceramică cu impresiuni de șnur, atestate prin influențele din unele zone din nordul și estul României, care, după opinia sa, au îmbogățit, dar nu au schimbat, tabloul cultural din aceste zone.

În fine, partea a patra a acestei monografii, de referință pentru problematica ceramicii decorată cu șnur din sud-estul Europei, cuprinde catalogul descoperirilor de la Leliceni-Muntele cu piatră și listele figurilor și planșelor, care însoțesc lucrarea, conținând date de ordin stratigrafic, precum și privitoare la tehnica ceramicii și la colecțiile în care se păstrează. De asemenea, unde a fost posibil, materialul ceramic a fost grupat în planșe pe complexe.

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA